

УДК 376.1-056.264:81'373.611

Ю. М. Віжуновамагістрант спеціальності
«Корекційна освіта. Логопедія»**Л. В. Мороз**к. п. н., доцент
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРЕННЯ У ДІТЕЙ ІЗ ІІІ РІВНЕМ ЗНМ ТА ШЛЯХИ ЙОГО КОРЕКЦІЇ

У статті висвітлюються специфічні особливості навичок словотворення у дітей старшого дошкільного віку з ІІІ рівнем загального недорозвитку мовлення та шляхи його корекції.

В статтє освещаются специфические особенности навыков словообразования у детей старшего дошкольного возраста с ІІІ уровнем общего недоразвития речи и пути его коррекции.

In the article highlights the specific features of the skills of word formation of children of the senior preschool age with level ІІІ General underdevelopment of speech and the ways of its correction.

Ключові слова: загальне недорозвинення мовлення, діти старшого дошкільного віку, словотворення, корекція.

Ключевые слова: общие недоразвитие речи, дети старшего дошкольного возраста, словообразование, коррекция.

Keywords: General underdevelopment of speech, children of the senior preschool age, word formation, correction.

Постановка проблеми. Проблема словотворення у дітей із мовленнєвою патологією є однією із найбільш важливих, складних та завжди актуальних. Адже дошкільний вік – це найбільш сприятливий період для виявлення та розвитку потенційних задатків у дітей, які закладені природою. Це необхідно не лише для найбільш повного подолання загального недорозвинення мовлення (ЗНМ), але й для підготовки дітей до майбутнього шкільного навчання та подальшої їх інтеграції у суспільстві.

Вивченням основних закономірностей, послідовності та етапів становлення словотвірної системи мови в онтогенезі займалися такі лінгвісти, психологи, педагоги, психолінгвісти, як В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, О. М. Гвоздев, О. С. Кубрякова, А. А. Леонтьев, А. Г. Тамбовцева, Т. В. Ушакова, С. М. Цейтлін, К. І. Чуковський, О. М. Шахнарович, Д. Б. Ель-

конін. Підвищена увага до словотвору обумовлена тим, що воно відіграє суттєву роль у розвитку мовної компетентності та мовленнєвої комунікації дитини, представляючи собою особливий шлях формування лексики (за рахунок похідних слів), оволодіння граматичною системою мови, формування передумов орфографічно правильного письма [2, с. 9].

Наявні у вітчизняній науці дослідження проблеми порушень мовлення дошкільників із ЗНМ досить повно відображають особливості їх фонетичної, лексичної, граматичної сторін мовленнєвої функціональної системи, вказують на регулюючу функцію мовлення в організації та розвитку психічної діяльності дитини (Г. В. Бабіна, Н. Ю. Сафонкіна, Б. М. Гриншпун, Н. І. Жинкін, Л. С. Волкова, Ф. А. Сохін та інші).

Щодо питань словотвору, то вони викликають інтерес вчених вже протягом багатьох десятиріч. На проблеми розвитку словотворчих процесів у дітей із ЗНМ, причини порушень навичок словотворення, а також способи їх корекції вказували в свій час такі дослідники, як Н. С. Жукова, О. М. Мастюкова, Л. Н. Єфименкова, А. В. Ястербова, Г. В. Чиркіна, Т. Б. Фльоріна та багато інших. Автори звертали свою увагу на те, що утворення слів дітьми із ЗНМ можливе тільки на матеріалі добре засвоєних та часто вживаних у мовленні слів, діти мають труднощі під час перенесення засвоєних навичок словотворення на новий, менш уживаний у мовленнєвій практиці лексичний матеріал [1, с. 43].

На важливості та ефективності в корекційно-логопедичній роботі з формування навичок словотворення у дітей старшого дошкільного віку із ІІІ рівнем ЗНМ наголошує в своїй праці Н. І. Расторгуєва [3, с. 50]. Автор зазначає, що дітям, які мають ЗНМ ІІІ-го рівня необхідне спеціальне навчання, а потім тривалі тренувальні вправи для засвоєння навичок словотворення.

Незважаючи на інтерес дослідників до вивчення мовлення дошкільників із ЗНМ, особливості словотвору дошкільнят із ІІІ рівнем ЗНМ та шляхи корекції словотворчих процесів залишаються маловивченими. Особливу актуальність набуває важливість процесу оволодіння словотворенням не тільки для загального психічного розвитку дитини, але й для розробки нових корекційно-логопедичних методів та прийомів навчання зв'язного мовлення.

Важливість вивчення словотворчих процесів підтверджується ще й тим, що вони є одним із головних показників нормального розвитку мовлення дитини, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – схарактеризувати специфічні особливості словотворчих процесів та шляхи їх корекції у дітей старшого дошкільного віку із III рівнем ЗНМ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дитяча словотворчість характеризується вживанням регулярних (продуктивних) словотворчих моделей. За твердженням Т. Н. Ушакової, засвоївши продуктивну словотворчу модель, дитина «генералізує» цю модель, переносить її за аналогією на інші випадки словотворення, які підпорядковуються менш продуктивним закономірностям, що проявляється в різноманітних ненормативних словоутвореннях. Суть «генералізації», таким чином, полягає в тому, що аналогічні явища можуть бути названі аналогічним чином (наприклад, «заячий» – лисячий, свинячий, слонячий). Це явище стає можливим у зв'язку з тим, що дитина, аналізуючи мовлення оточуючих, виокремлює зі слів певні морфеми та співвідносить їх із певним значенням [5, с. 69].

Як виявила у своїх дослідженнях Т. Б. Уварова, процес словотворення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення формується в тій послідовності, що й у їх однолітків із нормальним мовленнєвим розвитком, але затримується в своєму розвитку, а словотворчі навички, в свою чергу, повільно засвоюються.

Як стверджує Туманова Т. В., найбільш легкими та доступними навичками словотворення для дошкільників із III рівнем ЗНМ є утворення дієслів (префіксальних), зменшено-пестливих форм іменників, деяких присвійних та відносних прикметників, назв деяких професій, що відповідають найбільш продуктивним та поширеним словотворчим моделям. У той же час, автор наголошує, що діти із III рівнем ЗНМ не володіють достатніми когнітивними та мовленнєвими здібностями для адекватної інтерпретації (пояснення) утворених ними слів [5, с. 71].

За даними Т. Б. Уварової, у дітей із III рівнем ЗНМ зустрічається велика кількість помилок при використанні словотворчих навичок, однак діти добре розуміють і утворюють лише ті слова, які зустрічаються в їх мовленнєвій практиці.

Проаналізувавши науково-методичну літературу ми дійшли висновку, що у дітей із III рівнем ЗНМ при використанні навичок словотворення найбільш поширеними є наступні помилки:

- не точне знання та використання слів за значенням;
- помилки при доборі спільнокоренових слів;
- помилки утворення іменників (утворення назв дитинчат тварин, назв професій);
- помилки утворення прикметників (утворення якісних та багатьох відносних прикметників, утворення порівняльної ступені прикметників);
- помилки у виборі основи похідного слова;
- заміни частин мови, словотворчих афіксів, лексичні заміни;
- спрощення звуко-складової структури слів, порушення акцентуації, порушення узгодження слів та численні аграматизми [6, с. 48].

Як вказує В. А. Гончарова, часто діти з III рівнем ЗНМ не можуть адекватно зрозуміти завдання словотворення і тому замінюють операцію словотворення на словозміну або взагалі відмовляються від перетворення слова, замінюючи його ситуативним висловлюванням (наприклад, замість «велосипедист» – «який їде на велосипеді»). Дітям важко переносити словотворчі навички на новий мовленнєвий матеріал [2, с. 12-13].

З огляду на вище перераховані нами специфічні особливості навичок словотворення у дітей із III рівнем ЗНМ постає питання пошуку ефективних корекційно-логопедичних шляхів подолання помилок при використанні словотворчих операцій у даній категорії дітей.

Для самостійного словотворення важливо, щоб діти добре розуміли почуте, тому необхідно розвивати мовленнєвий слух, збагачувати знання та уявлення дітей про навколишній світ, розширювати та активізувати словниковий запас, збагачувати смислову сторону граматичних засобів.

В логопедичній роботі з формування словотворення у дітей із III рівнем ЗНМ, за даними Лалаєвої Р. І. та Серебрякової Н. В. [5, с. 73], яка спрямована на утворення іменників, дієслів та прикметників, можна виділити 3 послідовно-паралельних етапи:

I етап. Закріплення найбільш продуктивних словотворчих моделей.

II етап. Робота над словотворенням менш продуктивних моделей.

III етап. Уточнення значення та звучання непродуктивних словотворчих моделей.

За твердженням Савушкіної О. Н., ефективність формування навичок словотворення у дітей із III рівнем ЗНМ залежить від наступних умов [4, с. 44]:

- Систематичного проведення корекційно-логопедичних занять.
- Розміщення вправ з формування словотворчих операцій у порядку зростаючої складності (від простого до складного).
- Підкореності завдань з формування словотворчих операцій обраній темі корекційно-логопедичних занять.
- Варіативності запропонованих вправ з формування словотворчих операцій на корекційно-логопедичних заняттях.

У процесі словотворення в дітей із III рівнем ЗНМ просте повторення та запам'ятовування слів є малопродуктивні, дитина повинна дізнатися механізм словотворення й навчитися ним користуватися. Слід звернути увагу дітей на спосіб утворення слів за допомогою суфіксів (вчитель – вчителька) або префіксів (їхав – поїхав – переїхав – виїхав); сформуванню навички утворення слів за аналогією [1, с. 86].

В свою чергу Т. Б. Уварова наголошує на використанні на заняттях з формування граматичної сторони мовлення наочно-ігрових засобів, що сприяє більш ефективному оволодінню дошкільниками із III рівнем ЗНМ мовленнєвими вміннями та навичками. Автор зазначає, що вкрай негативним є навчання дітей із ЗНМ, яке базується на словах, а не на практиці. При використанні наочно-ігрових засобів на заняттях створюється внутрішній світ, який імітує навколишню або уявну дійсність, в якій дитина діє у співвідношенні з правилами та супроводжує свої дії мовленням [6, с. 60].

За даними В. М. Чепікової та М. В. Пустовалової, в процесі формування словотворення у дошкільників із III рівнем ЗНМ основну увагу слід приділяти створенню продуктивних словотворчих моделей. Для формування й закріплення необхідно уточнювати зв'язок між значенням морфеми та її знаковою формою (звучанням). Для закріплення цього зв'язку можна використовувати порівняння слів із однаковою морфемою, визначення загального, того, що збігається, значення слів із спільною морфемою, виділення та уточнення значення цієї спільної морфеми [1, с. 31].

Як зазначає Н. І. Расторгуєва, полегшити

довготривалий процес формування словотворчих навичок у дітей із III рівнем ЗНМ, а також урізноманітнити його та зробити більш цікавим для дитини допоможе саме набір піктограм, а також деякі ігрові варіанти їх використання. Піктограми можуть бути розташовані у будь-якій послідовності та комплектації. Вони можуть бути змінені або скорочені в залежності від етапу навчання та конкретних цілей логопедичного заняття. Тому, у зв'язку з цим, піктограми можуть розміщуватися як у вигляді таблиць, так і на окремих картках. Набір піктограм дозволяє показати різноманіття спільнокореневих слів, які можна отримати від похідного слова. Малюнок показує дитині напрямок думки, а необхідна для словотворчого акту засоби дитина знаходить та застосовує самостійно або з допомогою педагога [3, с. 51].

Висновки. Таким чином, опрацювавши та узагальнивши науково-методичну літературу з означеної теми ми дійшли до висновку, що оволодіння словотвором дошкільниками із III рівнем ЗНМ знаходиться на більш низькому рівні, ніж у їх однолітків, що не мають мовленнєвих порушень. Словотворча діяльність дошкільників із ЗНМ характеризується рядом специфічних особливостей, а саме: найбільш доступним для дітей є словотвір зменшувально-пестливих форм іменників, що пов'язано з тим, що в мовній практиці дітей цей матеріал часто зустрічається; дещо гірше дітям піддається утворення дієслів за допомогою приставок та словотвір професій; найбільші труднощі у дітей викликає утворення всіх прикметників (відносних, якісних та присвійних) та назв дитинчат тварин.

Виявлені нами недоліки словотворення у дітей із III рівнем ЗНМ передбачають створення методичних рекомендацій, програмного забезпечення для ефективного проведення корекційно-логопедичної роботи щодо подолання порушень словотворення у дошкільників із III рівнем ЗНМ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева М. М. *Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников: Учеб. пособие для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений* / М. М. Алексеева, Б. И. Яшина. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 400 с.
2. Гончарова В. А. *Нарушения словообразования у дошкольников с ФФН и с ОНР // Логопед в детском саду* / В. А. Гончарова. – 2005. – №1. – С. 9-15.

3. Расторгуева Н. И. Использование пиктограмм для развития навыков словообразования у детей с общим недоразвитием речи // *Логопед* / Н. И. Расторгуева. – 2008. – №2. – С. 50-53.
4. Савушкина Е. Н. Словообразовательные игры на логопедических занятиях // *Логопед* / Е. Н. Савушкина. – 2012. – №2. – С. 44-48.
5. Туманова Т. В. Формирование готовности к словообразованию у дошкольников с общим недоразвитием речи // *Дефектология* / Т. В. Туманова. – 2001. – №4. – С. 68-76.
6. Уварова Т. Б. Обучение словообразованию дошкольников с ОНР // *Логопед* / Т. Б. Уварова. – 2009. – № 5. – С. 48-60.

УДК 613.72 : 376.1 – 056.264

М. І. Вихристюк

студентка спеціальності
«Корекційна освіта. Логопедія»

В. М. Андросова

старший викладач
Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

ЗАСТОСУВАННЯ ФІЗКУЛЬТХВИЛИНОК НА ЛОГОПЕДИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ

У статті висвітлено особливості застосування фізкультхвилинок на логопедичних заняттях та розглянуто їх вплив на організм дитини.

В статье раскрыты особенности применения физкультминутки на логопедических занятиях и рассмотрено их влияние на организм ребёнка.

The article highlights the features of the application fizkultvlylnok in speech therapy sessions and examined their effects on the child.

Ключові слова: фізкультхвилинка, психогімнастика, корекційна робота, логопедичні заняття.

Ключевые слова: физкультминутка, психогимнастика, коррекционная работа, логопедические занятия.

Key words: fizkultmynutka, psyhohimnastyka, correction, speech therapy sessions.

Постановка проблеми. Дослідження вчених свідчать про те, що чим краще у дитини розвинута моторика, тим краще у неї буде розвинуте мовлення (В. М. Бехтерев, Г. А. Волкова, М. М. Кольцова). Тому стимулювати мовленнєвий розвиток дітей шляхом застосування фізичних вправ є дуже важливим, і вчитель-логопед повинен приділяти цьому особливу увагу.

В результаті багаторічних спостережень за 4-7 -річними дітьми, що мають порушення мовлення, в процесі корекційної роботи, науковці переконалися в тому, що дрібну моторику пальців рук, моторику артикуляційного апарату набагато ефективніше можна розвивати паралельно із розвиненням загальної моторики. Положення про кореляцію ручної моторики й мовлення розробляли В. Бехтерев, Д. Селлі. Зв'язок моторики, пізнавальної діяльності й мовлення висвітлювали у своїх роботах вчені Л. Виготський, М. Бернштейн, Б. Ананьєв, А. Валонн, Дж. Брунер [6, с.19].

Психіатр В. Гіляровський вбачав у затримці мовленнєвого розвитку частковий прояв загального недорозвинення моторики. А. В. Лубовський указував на теоретичне та практичне значення розкриття взаємовпливів рухового аналізатора та словесної системи.

Дослідження М. Кольцової, О. Лурії та інших нейрофізіологів свідчать про те, що у структурі мовленнєвого розвитку важливого значення має оцінка рухових порушень, оскільки виключна роль у розвитку вищої нервової діяльності та психічних функцій людини в цілому належить руховому аналізатору [2, с. 219].

У спеціальній літературі зазначається, що у багатьох дітей з мовленнєвою патологією є відхилення в стані загальної і дрібної моторики, особливо це проявляється у дітей з дизартрією, ринолалією, заїканням (Г. А. Волкова, 1985; Н. С. Жукова, О. М. Мастюкова, Т. Є. Філічева, 1990; Є. В. Оганесян, 1983; та ін.). У зв'язку з цим автори підкреслюють необхідність спеціальної роботи з розвитку та корекції порушень рухової сфери у дітей з мовленнєвими розладами. Ця робота може проводитися паралельно з іншими корекційними заходами, а також може бути безпосередньо включена в процес логопедичного та корекційно-виховного впливів на дітей, які страждають мовленнєвими порушеннями.

Мета статті: вивчення особливостей застосування фізкультхвилинок на логопедичних заняттях та розглянути їх вплив на організм дитини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Терміном «фізкультхвилинка» прийнято позначати короточасні серії фізичних вправ, що використовуються в основному для активного відпочинку.